

ĽUDSKÁ KREATIVITA A JEJ EKOLOGICKÉ LIMITY

VASIL KUSIN

ABSTRAKT

Príspevok je zameraný na identifikáciu súvislostí medzi ľudskou kreativitou a environmentálnou výchovou, zameranou na predchádzanie ekologických rizík, nekritického environmentálneho zaťaženia, ktoré v mnohom môže byť produktom ľudskej kreativity v oblasti vedy, techniky, moderných technológií. Úlohou environmentálnej výchovy je sprístupniť kľúčový fenomén kreativity, ktorým je pojem „nového“.

Kľúčové slová: kreativita, ekológia veda, technika, limity, človek, výchova, ekologické riziká;

ABSTRACT

The contribution is focused identification of relations between human creativity and environmental education. A risk of ecological crises is determined, too, for example in the area of science, technology, modern technology, etc. Environmental education intended is to mediate the importance of „new“, as the basic dimension of human creativity, its potential influence on ecological threat.

Keywords: environmental risks, environmental education, human creativity

Súvislosť medzi ľudskou tvorivou činnosťou, charakteristickou maximálne možnou prítomnosťou produkcie „nového“ (nových technológií, vynálezov, myšlienok s inovatívnym zameraním, nových ideológií, nových technických štruktúr atď.) s jej protirečivým rozmerom je identifikovateľná najmä v oblasti vedecko-technického rozvoja (zavše chápaného v súvislostiach so sociálnym pokrokom). Je však potrebné poznamenať, že sociálny rozvoj, resp. pokrok nebol vždy v súlade s ideami humanizmu, s ľudskou mravnosťou, či dokonca s fenoménom spravodlivosti a slobody. Ba dokonca rozporupnosť ľudskej kreativity v vyššie vymedzených súvislostiach môže popierať aj samotný zmysel a význam kreativity človeka najmä vtedy, keď sa táto jedinečná schopnosť človeka tvoriť postaví proti emancipačnému vzostupu spoločnosti, či dokonca ľudstva; keď ohraničí univerzálne potreby jedinou potrebou

„vlastniť“, „mať“, udávať tón celku, jednosmerne regulovať celospoločenské procesy, využívať výdobytky vedy a techniky, a teda produktívny potenciál tvorivého človeka „jedným smerom“ na úkor všestranného životného prejavu človeka.

Táto skutočnosť sa s neodvolateľnou jednoznačnosťou prejavuje dnes, v dobe civilizačných zázrakov, v dobe šíriacich sa genetických technológií, klonovania, transplantácie, objavov v oblasti subatómovej fyziky, vesmírnych letov; teda v dobe technizácie a racionalizácie vo všetkých sférach ľudského života. No predovšetkým v racionalizácii a technizácii vzťahov medzi človekom a prírodou, vďaka čomu je tento vzťah na čoraz vyššej úrovni vzťahom vzájomnej devastácie. Svedectvom toho dnes už globálneho javu je množstvo ekologických katastrof, dramatická ohrozenosť biodiverzity, úbytok ornej pôdy, lesov a množstvo nových typov makroznečistení, ktoré nepoznajú hranice. Na tom všetkom sa podieľa aj ľudská kreativita, zakomponovaná do nových technológií, spravidla agresívnych a s ťažko predvídateľnými externalitami; no podieľa sa na tom aj komercializácia vedecko-technických výdobytkov, hrietená individuálnymi, resp. Úzko skupinovými záujmami s cieľom zisku; ale na tomto devastačnom procese sa podieľajú aj projekty zamerané na rozvoj vedy a techniky za absencie potrebného, dostatočného prognostického predstihu; a samozrejme, pod tým všetkým sa podpisuje aj ľudská ľahostajnosť, nízka miera morálnej zodpovednosti za budúcnosť nových generácií atď. V tomto kontexte je namieste konštatovať, že vedecko-technická civilizácia, v ktorej súčasníci sa definujú ako jej vrcholný produkt racionality a kreativity, trpí globálnou krízou vo výchove. Jej prítomnosť identifikujeme okrem iného aj v absencii účinnej environmentálnej výchovy, najmä v kontexte s problematikou ľudskej kreativity, s jej „odvrátenou tvárou“, ktorej hlavným určením je iracionalita (namiesto racionality), devastácia (namiesto zveľaďovania), kríza (namiesto stability a vzostupu), expanzia chorôb (namiesto expanzie, utužovania zdravia).

V environmentálnych súvislostiach tieto negativity, (ktoré svoj pôvod nachádzajú v „nekreatívnej produkcii „kreativity, v neadekvátnej miere jej aplikácie na zdravé ľudské potreby atď.) môžeme identifikovať na ohrozenom, zdraví škodlivom ekologicky zdevastovanom životnom prostredí; toto prostredie negatívne determinuje nielen biologicko-fyziologické danosti ľudského organizmu; pôsobí na integritu osobnosti, na stabilitu jeho bio-psycho-sociálne dispozície, pod ktorú sa podpisujú dnes už evidentne identifikovateľné klimatické anomálie (produkované spaľovaním fosílnych zdrojov energie, množstvom ekologických udalostí, ale aj prírodnými katastrofami, o ktorých sa už začína uvažovať aj v súvislosti s antropogénnym faktorom). A v nemalej miere podiel na tejto nelichotivej

environmentálnej situácii majú aj vojenské konflikty, v rámci ktorých sa používa ochudobnený urán, produkujúci rádioaktívne žiarenie, ďalej podzemné atómové experimenty, satelitná vojenská špionáž vo vesmíre, produkujúce nový typ ekologického odpadu - kozmický šrot.

V podmienkach takýchto devastačných hodnôt „ľudského sveta“ a jeho deštruktívnej komunikácie so „svetom prírody“ vedomie človeka – a dodajme, že aktuálneho súčasníka – je „zaplavené“ bezperspektívnosťou, málohodnotnosťou, ba až absurditou; absurditou, ktorá sa prihovára neodškriepiteľným paradoxom: ľudská tvorivosť síce sľubuje a buduje, no predovšetkým varuje a ničí; z racionality ako určujúcej dimenzie kreativity sa rodí – paradoxne a absurdne – iracionalita, fenomén neželateľný, nepredvídateľný a až neovládateľný.

Slovom, tvorba v ekologickom kontexte (v podstatných ekologických súvislostiach) viazaná na produkciu „nového“ nie vždy a nie všade disponuje určením pokroku, želateľného napredovania, zamýšľaného cieľa; je čoraz väčšmi protirečivejšia, málo predvídateľnejšia z hľadiska jej vopred vymedzených funkcií; pretože dielo tvorcu popiera jeho vlastnú funkciu, stáva sa iracionálnou silou; je ňou preto, lebo sa ocitlo v nepredvídateľných a „tajomstvami“ pospriadaných sociálnych väzbách.

Úlohou environmentálnej výchovy – v súvislosti s problematikou ľudskej tvorivosti, racionálnej aplikácie jej výdobytkov, resp. jej produktov - je identifikovať aktuálnu potrebu jej symbiózy s výchovou k tvorivosti. Táto symbióza vyplýva z logiky problematického zauzlenia súčasného ľudstva, ktorého zdrojom sú environmentálne limity ľudskej tvorivosti. Uvedené zauzlenie, jeho dešifrovanie v kontexte s environmentálnou výchovou a výchovou k ľudskej tvorivosti je potrebné sprístupniť najmä mladej generácii, študujúcej mládeži a spoločnosti ako takej. Je to potrebné aj preto, lebo zatiaľ platí stratégia drancovania, stratégia „predháňania“ vedy a techniky len preto, aby sa produkovalo niečo „nové“ (za každú cenu). Potreba dobrovoľného zastavenia sa v schizofrenickom tempe súčasnej „technickej civilizácie“ je takmer nemožná. Absencia v rozhodnutí neurobiť niečo nové len preto, aby sme nepoškodili ďalší „kus prírody“, aby sme nezničili ďalší ekosystém, aby sme neublížili ďalším formám života v prírode, aby sme nepostavili ďalší priemyselný komplex produkujúci skleníkové plyny atď., je zatiaľ iba nerealizovaným želaním (aj keď toto želanie je už dnes neodvolateľnou nevyhnutnosťou).

Úloha skúmania (ale aj sebazpoznávania) ľudskej tvorivosti v kontexte s „metodikou výchovy“ k tejto špecifickej forme aktivity človeka je dnes o to nástojčivejšia, o čo je výraznejšia hrozba reálnej ekologickej katastrofy, o čo sú väčšie a evidentnejšie tendencie vedu, jej kreatívneho ducha zneužívať pre parciálne účely, pre účely eliminujúce ľudskú dôstojnosť.

Dne je už zreteľnejšie identifikácia „hlavných príčin“ koristníckeho vzťahu človeka k prírode; v tých najširších súvislostiach je to, resp. bolo to „antropocentrické pozadie“, premostené do ideológie industrializácie, ktorá bez prítomnosti prognostického predstihu využívala (a do značnej miery aj zneužívala tvorivý potenciál vedy (vedcov, vedeckých inštitúcií atď.) s cieľom intenzifikovať vynaliezavosť, produkovať „originalitu“, vytvárať „novú skutočnosť“, smerujúcu niekedy až do zvrátených, absurdných logických dôsledkov.

Slovom to, že človek toto všetko robil (a dodnes je to tak) pod vplyvom antropocentrického zdôvodňovania, pod tlakom „železnej logiky“ racionalizmu, poháňaný vnútornou silou emancipačných snáh – to je nám už známe. Menej je však známe to, ako sa s pozitívneho nasmerovania ľudskej tvorivosti ako najvyššej možnej hodnoty v spôsobe existencie človeka, kreovania jeho bytia, rodila „obludná sila“, popierajúca jej pôvodný zmysel a význam. Môže človek – tvor tej iste kreativity – odvrátiť hrozbu tejto obludnosti; môže zmeniť doteraz fungujúce, cez tvorbu a v tvorbe vyprodukované hodnoty a stratégie ľudského konania ako takého? A napokon, môže ten istý človek svojím tvorivým potenciálom ovplyvniť silu prognostického predstihu, ktorý by ho „informoval“ o budúcom osude jeho tvorivého diela? Alebo: môže identifikovať tvorivou silou abstrakcie a intuície budúcnosť? Na konci 20. storočia sa podobné otázky natiskajú so značným znepokojením, nakoľko ekologické udalosti majú synergetický charakter; fenomén environmentálnych záťaží je tvrdou realitou. Slovom kreativita – ako hlavná dimenzia kreovania ľudského bytia, jeho definícia a špecifikačný „prostriedok“ na odlíšenie ľudského tvora od všetkého iného tvorstva na Zemi – táto kreativita sa stáva „limitovanou“ kreativitou.

Z hľadiska tejto „limitácie“ kreativity človeka stojí preto úloha „ekologizovať“ ľudskú tvorivosť s cieľom predchádzať tejto limitovanosti, pôsobiacej „zvonku“, ako dodatočný nátlak na vedu a techniku, ale aj na organizáciu výroby, na používanie technológií atď. To však znamená zohľadňovanie environmentálnych kritérií pri „produkcii nového“ (nových technológií, postupov, metód zameraných na zvyšovanie produktivity práce atď.). V reálnom živote to znamená – na úrovni spoločenských, ale aj prírodných vied – identifikovať mechanizmy fungovania, resp. rozvíjania tvorivej činnosti (tvorivých schopností)

umožňujúcich prispôbiť sa zmenám , resp. neželateľným zmenám predísť. Táto potreba zmeny postoja k tvorbe, k jej jednoznačnému pozitívnemu určeniu (eliminujúcemu možnosť negativity hrozby, neželateľného výsledku atď.) súvisí s každodenným vzťahom človeka k svojmu životnému prostrediu, čo vyžaduje veľkú dávku tvorivého predvídania budúcej funkcie tvorivého diela. Tvorivé predvídanie a predvídanie tvorby – to je imperatív kreativity súčasníkov (vedecko-výskumných štruktúr, politiky štátov. Medzinárodných inštitúcií atď).

Predvídanie funkcie vlastného diela, ľudských výtvorov v ekologickom kontexte znamená prevzatie moci nad „slepým“ pôsobením vedy, techniky, jej prostriedkov, technológií, zamýšľaných projektov atď. v praktickom – každodennom – živote spoločnosti. Ekologizácia prognostických činností vystupuje tu v úlohe nástoja ekologickej „modernizácie“ sveta, ale aj ako nevyhnutná forma ekologizácie ľudskej kreativity paralyzujúcej fatálnosť ľudskej budúcnosti. „Neznáma budúcnosť“ z hľadiska ekologizácie jej spredmetnených a zduchovnených produktov, tvorivých výtvorov stáva sa tak príležitosťou na jej zámernú tvorivú realizáciu. Budúcnosť nemusí byť produktom neodvratnej ekologickej hrozby, produktom neodvratného osudu za predpokladu, že jej projekcia korešponduje s potrebou maximálnej prítomnosti (a teoretického ozrejmenia) novo-chápanej racionality (a ňou rámcovanej kreativity), ale aj etiky, ekológie, ekonómie, bohatstva, pokroku atď). Totiž práve v týchto súvislostiach „organickkej jednoty“ uvedených civilizačných fenoménov spočíva základný význam idey ekologizácie.

Ide o novú pro - ekologickú stratégiu vnímať (chápať, projektovať, zhodnocovať) v ekologických súvislostiach vedecko-technický, ale aj sociálny pokrok a v rámci nich aj otázku slobody, moci (tzv. panstva človeka nad prírodou).

V reálnom živote ekologizácia vyššie uvedených civilizačných konštánt je prejavom ich zhodnocovania z pozícií ekologických limitov; ako také predpokladá dôslednú ekologickú expertízu pri hodnotení novej techniky, nových projektov „pretvárania“ prírody atď. Poznávame že uvedená požiadavka ekologizácie civilizačných konštánt našla svoj zrod v poznaní, že príroda cez mnohoraké , niekedy síce dosť ťažko identifikovateľné prejavy už kladie technike odpor; stanovuje jeho hranice tým, že už „odmieta“ svojvoľný zásah človeka. Krátkodobý technologický triumf (ako produkt tvorivosti) sa v dlhodobom aspekte môže prejavovať negatívne (v podobe doterajších ekologických katastrofách, nadmernej chemizácii poľnohospodárskej pôdy a potravinových produktoch, pri tvorbe nových typov genetických technológií, no nie jednoznačne pozitívnej povahy sú aj výdobytky digitálnych technológií atď). Práve s touto nejednoznačnosťou, prítomnou vo výdobytkoch ľudského ducha sa

stanovujú hranice ľudskej vynaliezavosti, vedecko-technickej tvorivosti: ony nútia človeka zrealizovať „ekologický bod obratu“ predovšetkým v systéme kreatívne profilovaných činností.

Táto novodobá stratégia súčasnej spoločnosti (a azda už aj ľudstva) musí byť postavená na realistických základoch; ľudstvo sa nemôže „šmahom ruky“ zbaviť svojho civilizačného bremena tým, že sa „rozhodne“ prijať ideu ekologizácie svojho života, svojej „bytostnej existencie“, jej kreatívnych dispozícií. Totiž doterajší spôsob života technickej civilizácie, na ktorom má významný podiel práve vedecko-technická tvorba, nemôže byť radikálne negovaný; jeho transformácia musí prebiehať v civilizačnom kontexte, ktorého sa nemôžeme len tak ľahko zbaviť. Čo však môžeme urobiť, je to, že dôsledným dodržiavaním ekologických limitov ako hlavných kritérií ľudskej tvorivej činnosti môžeme zmierňovať (alebo aj do značnej miery paralyzovať) ich dôsledky, nepredvídané vplyvy či nežiadúce z toho vyplývajúce „funkcie“.

Slovom, uvedená stratégia (nazvime ju stratégiou prežitia) vyžaduje zásadnú korektúru klasického chápania zmyslu a významu ľudskej tvorby a jej produktov, determinujúcich megalomanské stereotypy v procese „okupácie“ prírody, jej zdrojov, nivočenia jej ekosystémov a živočíšnych druhov. Iba obnovením ekologicky vyváženej výmeny látok medzi človekom a prírodou je možné, resp. bude možné naplňať zmyslom a významom maximum ľudského snaženia – a tou je (v novodobých ekologických kolíziách) prežitie a pokračovanie ľudstva. Toto však súvisí s obnovením etiky tvorby, etiky životného prostredia a teda ekologickej etiky.

Má to byť etika, ktorá vyjadruje kvalitatívne novú formu ľudských aktivít zameraných na ochranu života, na perspektívnu orientáciu človeka „v sieti civilizačných nástrah“, etika, ktorá hovorí, že „menej je viac“ že „v malom je krása“; má to byť etika, ktorá vezme na seba úlohu redukovať doterajšie civilizačné konštanty moci, ekonomiky rastu, neobmedzenú výrobu, produkciu zbytočne luxusných potrieb, expanziu agresívnych technológií atď. Je to teda etika symbiózy človeka a prírody, v rámci ktorej sa konštituuje skutočné bohatstvo ľudskej osoby. Lebo – slovami Jána Pavla II. – „hlavným bohatstvom človeka spolu so zemou je sám človek. Jeho rozum objavuje produktívnu silu zeme a mnohoraké spôsoby uspokojovania potrieb... Je jasné, že dnešný problém už nespočíva len v ponuke dostatočného množstva tovaru, ale v tom ako vyhovieť požiadavkám na kvalitu.. kvalitu životného prostredia a života“(Ján Pavol II. ,1992). Ako sme už vyššie uviedli, na potrebe ekologizácie ľudskej činnosti, najmä však tvorby sa môžu podieľať environmentálna výchova v jednote

s výchovou ku kreativitě.; ide o infiltráciu ekologického prístupu do výchovno-vzdelávacieho procesu, zameraného na otázky rozvoja kreativity, na jej metodologického pozadia, na identifikáciu spôsobov, v rámci ktorých sa dielo kreatívnej osobnosti „nevymkne z jej rúk, z rúk nositeľa tejto „mohutnosti ľudského ducha“.

Na niektoré z uvedených požiadaviek upriamime pozornosť; predovšetkým je to pozornosť venovaná osobnostnej zrelosti vedca (technika, inžiniera, vynálezcu, umelca, ale aj politika, riadiaceho subjektu, tvorcu nových politicko-ekonomických teórií atď). 1. Subjekt tvorby by mal disponovať /aj výchovou získanou/ schopnosťou vo svojej činnosti permanentne oživovať princíp normality a mravnosti; mal by zakomponovať do svojho tvorivého úsilia uvedený princíp ako „nosnú výstuž“ tvorivej stavby. 2. Mal by byť zodpovedný za „technológiu využívania“ (aplikácie) tvorivého diela (myšlienky, teórie, voľby alternatív, rozhodovania, stanovovania kritérií, postupov pri riešení problémov atď); táto zodpovednosť by sa mala prejavovať najmä so zreteľom na vytýčený cieľ (projekt, zamýšľanú prax); cieľ by sa nemal minúť jeho pôvodne stanovenej funkčnosti; vedec by mal byť zodpovedný za identitu svojho diela, ktorá a priori vylučuje možnosť jeho nie imanentného presadzovania do života a praxe; osobnosť vedca by mala byť skoncentrovaná do určujúcej profesionalitu chrániacej vlastnosti – byť permanentným účastníkom na fungovaní svojho diela, sledovať jeho „osud“ najmä z hľadiska jeho funkčnosti; nedovoliť, aby mu funkčnosť bola pridelená dodatočne, s iným zámerom a pre iné potreby, ako tie, ktoré boli určujúce pri zrode „základov“ tvorivého diela.

Proces „vyprofilovania“ osobnosti tvorcu nie je ľahký; jeho počiatky siahajú do školských edukačných aktivít, ale zároveň predstavujú „záväzok“ tejto osobnosti pokračovať v „práci na sebe“ celý profesionálny život. Že je to neľahký proces, hovorí o tom „zákos schopností“ tejto osobnosti: psychická zrelosť, sociálny cit, zmysel, „tušenie“ možného, tendenčného obsiahnutého v potenciálne budúcom (pocit ohrozenia z diela tvorcom vytvoreného); ale hovorí o tom aj vyvinutá intuícia, rovnako schopnosť pohotovo prakticky rozhodnúť (hoci aj vo forme revolty) proti alternatíve zneužitia svojho diela.

Uvedený potenciál osobnosti tvorcu s dominujúcim určením zodpovednosti akoby „vytrhával“ tvorcu z anonymity ľudskosti; hovorí o tej osobnosti, ktorá takou musí byť, pretože disponuje zmyslom pre kontrolu a sebakontrolu vždy a všade pre seba a v pre nás; je to výraz humanistického altruizmu, pomoci a ochrany bez nároku na reciprocitu. V oblasti školskej výchovy sa táto úloha má realizovať – vzhľadom na poskytnutý priestor – najmä v rámci humanizácie a antropologizácie výchovno-vzdelávacieho procesu.

Druhá oblasť výchovy – environmentálna výchova má sprístupňovať environmentálnu výchovu v jednote s problematikou ľudskej tvorivosti, jej možných negatívnych dôsledkov na životné a prírodné prostredie, čím sa zároveň environmentalistika identifikuje ako limity kladúci fenomén ľudskej činnosti ako takej, no predovšetkým ľudskej tvorivosti. V podstate ide o environmentalizáciu výchovy k tvorivosti.

Environmentalizácia výchovy k tvorivosti, k zodpovednému ľudskému konaniu znamená identifikovať kľúčové fenomény kreativity z pozícií ekologických kritérií: napríklad pojem nového, racionálneho, užitočného, pokrokového, vzostupného, dobrého-nedobrého, etického, ekonomického, prírodného atď. je potrebné už z hľadiska nových (neklasických), t.j. ekologických kritérií, v rámci ktorých hovoríme o „ekologickej racionalite“ environmentálnej etike“, „environmentálnych limitoch“, „ekologizácii pokroku“, „ekologizácii vedy“ atď. No predovšetkým s problematickým zauzlením sa stretávame v symbióze nielen vedy, ekológie, ale aj v premostení tejto symbiózy do roviny etiky

Symbióza kreativity a ekológie (environmentalistiky) demonštruje pokrok v oblasti ľudského poznania, identifikujúceho zložitý a protirečivý vzťah človeka k prírode; no demonštruje aj zložitú problematiku zhodnocovania tohto vzťahu najmä z –už spomenutých - etických aspektov: „Reflexie vzťahu človeka k prírode, rámcované etickými normami, nastolili azda najzložitejší problém vo vývine moderných dejín – problém zhodnocovania prírody nielen vo vzťahu k potrebám, záujmom a cieľom človeka ale aj so zreteľom na potrebu zachovania stability ekosystémov, ochrany biodiverzity, sociálno-politickej, právnej, ekonomickej atď. zodpovednosti za ochranu životného prostredia“(Odlarová,E, 2007). Východisko nám poskytujú pomerne zreteľnejšie vyprofilované stanoviská biocentrizmu a antropocentrizmu; ich vzájomná polarizácia síce naznačuje „predel“ v dejinách súčasnosti ľudí s prírodou, no zároveň hovorí aj o prekonaní tejto polarizácie v mene tvorivého zjednotenia a v prospech trvalo udržateľného rozvoja nielen človeka, ale aj podmienok tento rozvoj podporujúcich v čo možno najširších (planetárnych) dimenziách.

LITERATÚRA:

Ján Pavol II. Centesimus Annus. Trnava 1992. ISBN 85198-68-1

ODLEROVÁ, E. 2007. Ekofilozofia v dejinách filozofického myslenia. Bratislava: STU 2007. ISBN 97880-227-2619-1

Kontakt na autora:

Prof. PhDr. Vasil Kusin, DrSc.

Vysoká škola Danubius

Fakulta sociálnych štúdií

Richterova 1171

Sládkovičovo